

Denis A. Zakythinos, Le Despotat Grec de Morée. Paris, 1932.

Ἐν πρώτοις θ' ἀσχοληθῶ μὲ ζητήματά τινα μεθοδολογικά, κρίνων τὸ προκείμενον ἔργον, καθ' ἃ δὲν παρέλειψε νὰ πράξῃ καὶ ὁ πατὴρ V. Laurent ἐν τῇ κριτικῇ, ἣν ἐδημοσίευσε πρό τινος¹. Πρὸ παντὸς δηλαδὴ θὰ ἠγχομένη νὰ εἶχεν ὁ κ. συγγραφεὺς ἐπεξεργασθῆ ἀρχικῶς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ παρόντος ἔργου, μέλλον νὰ περιλάβῃ τὰ ἑξῆς κεφάλαια: I. Gouvernement et Administration. II. La population de la péninsule. Observations ethnologiques. III. La vie sociale. IV. Les seigneuries grecques en Morée. V. Mouvement économique. Commerce et industrie. VI. L'église grecque de Morée. VII. Le Mouvement littéraire et artistique.

Ἄν ὁ συγγραφεὺς ἐξέδιδε πρῶτον τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἔργου του, τοῦτο θὰ ἐπέιχε θέσιν εἰσαγωγῆς εἰς τὸ πρῶτον μέρος, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ. Διότι τὸ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἐκδεδομένον πρῶτον μέρος ἀποβαίνει ἀκατανόητον, ἂν δὲν γνωρίζωμεν προεῖσαγωγικῶς τὰ περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου, κατὰ τὰ ἔτη 1262 ἕως 1460, τὴν ἐθνολογικὴν αὐτοῦ σύστασιν, τὴν κοινωνικὴν αὐτοῦ κατάστασιν κ.τ.λ., κεφάλαια δηλαδὴ πάντα, τὰ ὁποῖα ὁ συγγραφεὺς ἐπεφύλαξε διὰ τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἔργου του.

Ἀπόδειξις τῆς ὀρθότητος τῆς παρατηρήσεώς μου εἶναι τὸ ἑξῆς: Ὅτι δηλαδὴ ἂν καὶ ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ προλόγῳ σελ. 10 ὁμολογῇ ὅτι τὰ περὶ τῆς κοινωνικῆς, διοικητικῆς, οἰκονομικῆς κ.λ.π. καταστάσεως τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ ἐπιφυλάσσει εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἔργου του, ἐν τούτοις τόσον πολὺ ἐπιέζετο ἀπὸ τὴν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην νὰ ὀμιλήσῃ περὶ τῆς τοιαύτης ἐσωτερικῆς καταστάσεως τοῦ δεσποτάτου, ὥστε παρενδύει ἐν τῷ ἐκδεδομένῳ μέρει, χάριν σαφηνείας, καὶ τμήματα ἐκ τοῦ ἀνεπεξεργάστου δευτέρου μέρους. Οὕτω λόγου χάριν, παρεισάγει εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον, παράγραφον, σελ. 77 - 93, ἐπιγραφομένην état intérieur. Εἰς ταύτην πραγματεύεται: α') περὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας τοῦ δεσποτάτου (σελ. 78 ἔ.)· β') περὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τοῦ δεσποτάτου (σελ. 83 ἔ.). Πλὴν τούτου ἐπιλαμβάνεται ἐν σελ. 101 ἔ. νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν τοῦ δεσποτάτου ἐπὶ Μανουὴλ Καντακουζηνοῦ (ἐποικισμὸς Ἀλβανῶν)· ἐν δὲ σελ. 105 τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν αὐτοῦ. Ἐν σελ. 140 ἔ. ἐξετάζει τὴν νομισματικὴν πολιτικὴν τοῦ δεσπότη Θεοδώρου Α' τοῦ Παλαιολόγου. Ἐν σελ. 172 ἔ. πραγματεύεται τὴν κοινωνικὴν ἔκλυσιν ἐπὶ τοῦ δεσπότη Θεοδώρου Β' τοῦ Παλαιολόγου. Δὲν παραλείπει δὲ σελ. 175 ἔ. νὰ ἐξετάσῃ καὶ τὴν μὴ ἐφαρμοσθεῖσαν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν μεταρρυθμισίαν τοῦ Πλήθωνος ὡς καὶ σελ. 227 τὸ διοικητικὸν καὶ οἰκονομικὸν μεταρρυθμιστικὸν

¹ V. Laurent ἐν *Échos d'Orient*, Paris, 1933 σ. 493 ἔ.

σχέδιον, ἐπὶ τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος. Ἐννοεῖται ὅτι ἐπιδοκιμάζων πάσας τὰς ὑπὸ τοῦ πατρὸς Laurent ἐνθ' ἀνωτέρω γενομένας μεθοδολογικὰς παρατηρήσεις δὲν εἰσέρχονται εἰς αὐτάς.

Ἀποβλέπων ὅμως εἰς μίαν νεωτέραν βελτιωμένην ἔκδοσιν τοῦ καλοῦ τούτου καὶ χρησίμου ἔργου, τοῦ μὲ μεγάλην σαφήνειαν γεγραμμένου, σημειώσω, εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ζητήματα, τὰ ἑξῆς:

1) Ἐν σελ. 32, 68, 76 γίνεται λόγος περὶ τῶν ἐκ Βυζαντίου ἀποστελλομένων διοικητῶν (πρὸ τοῦ ἔτους 1348) τῶν ἐν Λακωνικῇ ἀπὸ τῆς Φραγκοκρατίας ἀπελευθερωθέντων κάστρων, κατὰ τὴν συνθήκην τῆς Κων/πόλεως ἔτους 1262. Οὗτοι κατ' ἀρχὰς μὲν ἦσαν ἐνιαύσιοι, ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 1308 ἀπεστέλλοντο διοικηταὶ ἐπ' ἀόριστον χρόνον, μέτρον τὸ ὁποῖον ἠδραῖωσε καὶ ἐβελτίωσε τὴν θέσιν τῆς βυζαντινῆς βασιλείας ἐν Πελοποννήσῳ. Τὰ περὶ τῶν διοικητῶν ἐπαρχιακῶν βυζαντινῶν κάστρων ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων ἔχω ἤδη ἐρευνήσει κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν Ἐπετηρίδι Ἑταιρ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἔτος Α', σελ. 162 ἔ., ἔπειτα δὲ καὶ εἰς τοῦ Σπυρ. Λάμπρου τὰ Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακὰ, Τόμος Β', σελ. μα' ἔ., καὶ εἰς τὸ περιοδικ. Μαλεβὸς ἔτους 1923 ἀριθ. 31 - 32 (ἰδιαίτερου ἀποσπάσματος 3 ἔ.). Καθώρῃσα ἐν τούτοις τὴν διοικητικὴν ἱεραρχίαν τῶν ἀπλῶς λεγομένων κεφαλῶν καὶ τῶν περιεχοσῶν κεφαλῶν. Εἰς τὸ ἀπελευθερωθὲν ἐκ τῆς Φραγκοκρατίας τμήμα τῆς Πελοποννήσου ἐν ἔτει 1262 ἔδρα περιεχοῦσης κεφαλῆς ἦτο κατὰ τὴν ἀνωτέρω γνώμην μου ὁ Μυστραῖς, ἡ δὲ Μονεμβασιά ἀπλῶς ἔδρα κεφαλῆς. Κατὰ ταῦτα ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνός, πάππος τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Σ' τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἠδρευεν ἐν Μονεμβασιά ὡς κεφαλὴ. Ταῦτα ὅμως δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ κ. συγγραφεύς.

2) Ἐν σελ. 94 ἔ. ὁ κ. συγγραφεὺς ὡς ἑξῆς ἐρμηνεύει τὴν γένεσιν τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μυστραῖ. «Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Σ' Καντακουζηνός βλέπων ὅτι ἡ διοίκησις τῆς ἐπαρχίας ταύτης ὑπ' ἀνωτάτων ἐκ Βυζαντίου ἀποστελλομένων ὑπαλλήλων δὲν ἦτο ὅσον ἔπρεπε ἱκανοποιητικὴ, ἀπεφάσισε νὰ τῆς δώσῃ διοικητὰς ἀφωσιωμένους καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἐν αὐτῇ δεσποτάτον, ὅπερ ἂν καὶ θὰ ἀνεγνώριζε τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἐν Βυζαντίῳ αὐτοκράτορος, θὰ ἀπῆλαυνεν ὅμως διοικητικῆς αὐτονομίας»¹. Ἄν καὶ ἡ ἰδρυσις τοῦ δεσποτάτου καὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος, κρατῶν ὅλως ἀνεξαρτήτων, εἶχε γίνεαι ὑπὸ συνθήκας ὅλως διαφορετικῆς τῶν τοῦ Μυστραῖ, τοῦ ὁποῖου ἡ ὑποτέλεια εἰς τὴν ἐν Κων/πόλει βασιλείαν ποτὲ δὲν διεκόπη, ἐν τούτοις τὸ

¹ Ἴδὲ καὶ V. Laurant, *Αὐτόθ.* σ. 494 «L'érection du despotat d'Épire et la création de l'empire de Trébizonde résultèrent de deux mouvements de dissidence désapprouvée par le pouvoir central; au contraire, dans le cas présent, on voulut, sur le Bosphore, à la fois prévenir une scission et fortifier une région particulièrement exposée.»

ἀπώτερον αἷτιον τῆς ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων ἐμφανιζομένης τάσεως πρὸς διάλυσιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας εἶναι εὐδιάκριτον. Κατὰ τὴν γνώμην μου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1204 ἔ. τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐξέρχεται πλέον τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ ἐξελληνισμένου κράτους, διὰ τὰ ἰδρύσει εἰς τὸ νῦν τὸ πρῶτον κατονομαζόμενον ἑλληνικὸν γένος κράτος ἢ κράτη, καθαρῶς ἔθνικα ἑλληνικά. Τοιαῦτα εἶναι τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου καὶ ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος. Τὸ φαινόμενον τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διὰ πρώτην φορὰν δημιουργίας ἑλληνικῆς ἔθνικῆς συνειδήσεως, ἀντὶ τῆς βυζαντινῆς ἔθνικῆς συνειδήσεως τῶν μέσων χρόνων. Ὁ Ἰωάννης Σ' ὁ Καντακουζηνὸς λοιπόν, βλέπων δξύτατα τὴν ἐπιτολὴν τῆς νέας ταύτης ἔθνικῆς συνειδήσεως (εἰς ἣν ὀφείλεται καὶ ἡ λεγομένη ἀναγέννησις τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων), διὰ τὰ προλάβῃ τὴν περαιτέρω διάλυσιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἦν τὸ 1261 ἐν Κων/πόλει οἱ Παλαιολόγοι ἀνασυνέστησαν, προτιμᾷ τὴν δημιουργίαν ὑπὸ τὸ σῆπτρόν του ἐν Πελοποννήσῳ ὑποτελοῦς δεσποτάτου. Δύο ἱστορικαὶ ἰδέαι, κατὰ τὴν θεωρίαν μου, διάχυτοι τότε, ἀποτελοῦν τὴν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ ΙΓ', ΙΔ', ΙΕ' αἰῶνος. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ βυζαντινὴ μεγάλη ἰδέα, τῆς ὁποίας σηματοφόρος γνωρίζομεν ὅτι ὑπῆρξε Μιχαὴλ Η' ὁ Παλαιολόγος¹ καὶ ἡ ἄλλη, ἦν ἐγὼ ἑλλαδικὴν ἀπεκάλεσα, εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἐξόδου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους². Διὰ τοῦτο δὲν φαίνεται ἐπίσης ὀρθὴ ἡ γνώμη τοῦ συγγραφέως σελ. 24 ἔ., καθ' ἣν «la formation d'un Etat grec, la réorganisation de l'Eglise, abolie en grande partie par suite de l'établissement en Grèce du clergé catholique, préparèrent la renaissance de l'Hellénisme en Morée». Ὁ κ. συγγραφεὺς ἐπίσης δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν μελέτην μου περὶ τῆς ἱστορικῆς γενέσεως τοῦ ὄρου δεσπότης, καὶ τοῦ ὄρου δεσποτάτου τοῦ Μορέως, ἦν κατεχώρισα εἰς τοῦ Σπυρ. Λάμπρου τὰ Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακά, Τόμ. Β', σελ. μ' καὶ ἔξ.

3) Ἐν σελ. 172 σημ. 2 τὴν μονοδίαν τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος ἐπὶ τῷ αὐτοκράτορι Μανουὴλ Β' τῷ Παλαιολόγῳ, ἦν ἐκ τοῦ αὐτογράφου κώδικος τοῦ Βησσαρίωνος ἐξέδωκα, ἐσφαλμένως ὀνομάζει ὁ συγγραφεὺς *version grecque*: διότι μέχρι τοῦδε ἡ μονοδία αὕτη ἦτο γνωστὴ μόνον ἐκ μεταφράσεως λατινικῆς τοῦ Nic. Perotti.

4) Ἐν σελ. 181 πραγματευόμενος ὁ συγγραφεὺς τὴν ἐν Πελοποννήσῳ δρᾶσιν Ἰωάννου Η' τοῦ Παλαιολόγου, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου, δὲν ἔχει ὑπ' ὄψιν τοῦ ὄσα ἔγραψα ἐν Παλαιολογείοις καὶ Πελοποννησιακοῖς τόμ. Γ' σελ. ιε' ἔξ.

¹ Ἰ. Κ. Βογιατζίδου, Ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς μεγάλης ἰδέας, ἐν Ἡμερολογίῳ Μεγάλης Ἑλλάδος 1927 σ. 167 ἔ.

² Ἰδὲ Ἰ. Κ. Βογιατζίδου, Ἱστορικαὶ Μελέται, ἐν Ἐπιστημον. Ἐπετηρ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τόμ. Β', 1932, σ. 249 κ. 302. ἔ.

5) Ἐν σελ. 200 περὶ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἀρχῆς τοῦ Καρόλου Τόκου ὀρωμένον ἀπὸ τὴν Γλαρέντσιαν, πρὸς νότον, ἀνατολὰς καὶ βορρᾶν, εἰς βάρος τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας, ὁ συγγραφεὺς λέγει «S'appuyant sur cette place, Tocco réussit en peu de temps à étendre son pouvoir sur presque toute la province d'Élide jusqu'au fleuve Alpheios et à la montagne de Pholoé». Ἐνῶ πράγματι ἡ νέα ἀνώνυμος πηγὴ ἄλλα ἀναφέρει «ἐκείνης (Γλαρέντζης) τοῖνον ὡσπερ εἴρηται κρατήσας, συμπεριλαμβάνει καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν διήκουσαν Ἀλφειοῦ μέχρις Ἀχελφῶν ποταμοῦ πᾶσαν, πρὸς ὧπερ Δύμι πάλαι πόλις ἀχαϊκὴ, καὶ πᾶσαν Ἥλιν κοίλην ἀνήκουσαν ὡς πρὸς μεσόγαιαν τῆς Πελοποννήσου καὶ ὅσ' ἀνήκει πρὸς τῷ ὄρει Φολόης πάνθ' ὑφ' ἑαυτῷ πεποιήκε».

6) Ἐν σελ. 216 περὶ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου τοῦ δεσπότη λέγει ὅτι πλέων τὸ 1442 εἰς βοήθειαν τῆς Κων/λεως, κινδυνευούσης ἐκ τοῦ δεσπότη καὶ τοῦ Σουλτάνου Μουράτ τοῦ Β', ἠναγκάσθη νὰ σταθμεύσῃ εἰς τὴν νῆσον Λέσβον, ὅπου ἐπολιορκήθη ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου καὶ ὅπου ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ἡ δευτέρα σύζυγος αὐτοῦ Αἰκατερίνη. Σύγχυσις ἐνταῦθα δύο διακεκριμένων γεγονότων γίνεται. Τὸ πρῶτον εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντίνος πλέων εἰς Κων/πολιν διῆλθε διὰ τῆς νήσου Λέσβου διὰ νὰ παραλάβῃ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Αἰκατερίνην. Τὸ δεύτερον, ὅτι ἐκ τῆς Λέσβου πλευσας εἰς τὴν νῆσον Λήμνον ἐπολιορκήθη ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου καὶ ἐν Παλαιοκάστρω τῆς Λήμνου παθοῦσα ἔκτρωσιν ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ἡ σύζυγος τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ, χρονικόν, ἔκδ. Βονν. σελ. 195, 3.

7) Ἐν σελ. 241 περὶ τοῦ δεσπότη Δημητρίου Παλαιολόγου λέγει ὅτι διόκησε τὰς βυζαντινὰς κτήσεις τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ἐν τούτοις πρὸ τῆς διοικήσεως τοῦ Εὐξείνου Πόντου τῷ εἶχε παραχωρηθῆ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1443-1448 ἡ διοίκησις ἢ λεγομένη «τῆς νήσου Λήμνου», περὶ ἧς διέλαβον ἐν Παλαιολογείοις καὶ Πελοποννησιακοῖς σελ. κ', ε'.

8) Ἄν καὶ ὁ συγγραφεὺς ἐν σελ. 10 λέγει «nous avons essayé dans cette première partie de mettre en relief tous renseignements connus de l'histoire de Despotat», ἐν τούτοις ἐν σελ. 275 περὶ τῶν σχέσεων τῶν δεσποτῶν Κωνσταντίνου καὶ Δημητρίου τῶν Παλαιολόγων πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Κάρολον τὸν Ζ' δὲν ἐχρησιμοποίησε τὰς ἐπιστολάς, αἷς ἐδημοσίευσεν ἐν Παλαιολ. καὶ Πελοπον. τόμ. Δ', σελ. 65, 66, 196 ε'.

9) Ἐν σελ. 283 λέγει ὁ συγγραφεὺς ὅτι τὸν ἀρχηγὸν τῶν εἰς Μορέαν ἀποσταλέντων 300 Ἰταλῶν μισθοφόρων τὸ 1459, εἰς βοήθειαν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων, ἐπανεθόντα εἰς Ἰταλίαν, συνοδεύει ὡς πρεσβευτῆς τοῦ δεσπότη Θωμᾶ ὁ Νικόλαος Ράλλης Ἰσης, ἀντὶ νὰ εἴπῃ ὁ Ἰωάννης Ράλλης Ἰσης, υἱὸς τοῦ Γεωργίου Παλαιολόγου Ράλλη. Περὶ τῆς δράσεως τοῦ Νικολάου Ράλλη Ἰσης ἰδὲ περιόδ. Ν. Ἑλληνομνήμονος τόμ. ΙΑ', σελ. 282 ε'.

10) Ἐν σελ. 290 ἀπλῶς λέγει ὁ συγγραφεὺς ὅτι ὁ δεσπότης Θωμᾶς

Παλαιολόγος δι' ἐπιστολῆς του ἐκ Ρώμης συνιστᾷ εἰς τὸν μαρκήσιον Μαντουῆς Λουδοβίκον Γονζάγαν τὸν συμπολίτην του Μανουὴλ Ἀσάνην Σοφιανόν· δὲν ἀναφέρει ὅμως τὸ σημαντικώτατον γεγονός ὅτι ὁ Σοφιανὸς ἀποστέλλεται πρὸς ἔξευρεσιν χρημάτων διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ αἰχμαλωτισθέντων Ἑλλήνων, κατὰ τὴν τελευταίαν τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1460 ἐπιδρομῆν.

Παρὰ ταῦτα ὁ συγγραφεὺς ἔχει πολλὰ ἐπιτεύγματα. Παραδείγματος χάριν ἐν σελ. 27 λέγει: «La guerre entre le prince d'Achaïe et les Byzantins de Mistra n'est pas un fait isolé dans l'histoire de l'empire à cette époque. Au contraire, elle doit être étudiée comme une des phases de la lutte de l'Occident contre l'Empire byzantin, par suite de la destruction de l'Empire latin de Constantinople». Ἐν σελ. 175 σημ. 1 ὀρθῶς διέγνωσεν ὅτι τὸ ἀνεπίγραφον ὑπόμνημα τοῦ Γεμιστοῦ πρὸς τὸν βασιλέα, ὅπερ ἐξέδωκα ἐν Παλαιολ. Πελοπον. τόμ. Γ', σελ. 309 ἔ. δὲν ἀπευθύνεται εἰς Ἰωάννην Η' τὸν Παλαιολόγον, ἀλλ' εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ Μανουὴλ Β' τὸν Παλαιολόγον¹. Ἐν σελ. 261 ὀρθῶς λέγει «Les deux despotes (Démétrius et Thomas) de Morée représentent deux aspects différents de la mentalité grecque de l'époque. Démétrius... représente dans l'histoire de Morée la mentalité de beaucoup de ses contemporains qui aiment mieux «voir régner à Constantinople le turban des Turcs que la mitre des Latins»; il était disposé à continuer une vie de tributaire sous la domination des sultans turcs. Thomas, au contraire, était indubitablement plus patriote que son frère et représentait le parti des latinophiles (λατινόφρονες comme on disait à cette époque), c'est-à-dire de ceux, qui s'étaient prononcés en faveur de l'union des Églises et qui croyaient que seule la collaboration avec les puissances occidentales pourrait sauver leur pays. Il faut voir dans cette guerre civile l'opposition plus ou moins inconsciente de deux idées, de deux conceptions tout à fait différentes qui dominaient, à cette époque, la pensée grecque²».

¹ Ἐν Θεσ/νίκη 9 Ἀπριλίου 1934

I. Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ

¹ Ἐν συνόλῳ τὸ ζήτημα τοῦτο ἔχει ἀνάγκην ἀναθεωρήσεως, ἣν ἐπιφυλάσσω εἰς εὐθετώτερον τόπον.

² Δὲν ἠδυνήθην νὰ κατανοήσω τὸ ὑπὸ Μ. Α. Andréeva ἐν Byzantinoslavica Τόμ. Δ', Prague, 1932, σ. 438 λεγόμενον· ὅτι δηλαδὴ Δεσποτάτον τοῦ Μορέως σημαίνει «La Grèce depuis sa reprise en partie des Francs par les Byzantins en 1262, jusqu'à sa conquête par les Turcs en 1460». Καὶ ὅτι τὸ ἔργον τοῦ κ. Ζακυθνοῦ «vient prendre place dans la série des ouvrages comme ceux de H o p f et de W. Miller traitant le même sujet». Πλήρης δηλ. παρανόησις τοῦ περιεχομένου τῶν ἱστορικῶν τούτων ἔργων ἀποκαλύπτεται.